

KAPET

Karlstads universitets Pedagogiska Tidskrift

Årgång 15, nummer 2, 2019

KAPET

Karlstads universitets Pedagogiska Tidskrift årgång 15, nummer 2, 2019

Karlstads universitets Pedagogiska Tidskrift handlar om pågående forskning inom Pedagogik, Pedagogiskt arbete, Didaktik och Specialpedagogik, huvudsakligen vid Karlstads universitet. Syftet med skriften är att ge en bild av forskningsverksamheten i Karlstad och att bidra till debatt inom utbildningsvetenskaplig forskning och praktik. Bidrag i form av artiklar, recensioner av avhandlingar eller annan aktuell litteratur och information från konferenser är välkomna.

Tidskriften har till och med 2018 som regel utkommit en gång per år. Från och med nummer, 2019:1, har tidskriften till löpande utgivning av artiklar under året.

Bidrag till KAPET kan skrivas på svenska, andra nordiska språk eller engelska och skickas till redaktionssekreteraren. Tidskriften ges ut av Institutionen för Pedagogiska studier vid Karlstads universitet.

Ansvarig utgivare: Patrik Larsson

Redaktör: Valerie Margrain (e-post: Valeire.Margrain@kau.se)

Redaktionssekreterare: Kent Fredholm (e-post: Kent.Fredholm@kau.se)

Adress: Karlstads Pedagogiska Tidskrift, Institutionen för pedagogiska studier, Karlstads universitet, Universitetsgatan 2, 651 88 Karlstad.

e-ISSN: 2002-3979.

Texterna i tidskriften får kopieras för undervisningsändamål under förutsättning att författaren eller författarnas och tidskriftens namn finns med på kopiorna.

© författarna.

Hur talet om källkritik kan motverka sitt syfte

Ann-Britt Enochsson
Professor
ann-britt.enochsson@kau.se

Abstract

Att söka information på nätet är en aktivitet som de flesta av oss gör dagligen. Enligt Skolverkets rapporter är informationssökning den aktivitet som digitala enheter används till allra mest i svenska skolor. När elever får skatta sin förmåga att söka information på nätet uppger de flesta att kan det här med att söka och hitta bra. Det är också den allmänna uppfattningen hos de flesta lärare, men vad innebär det egentligen att kunna söka information? I den föreläsning jag gav i samband med min professorsinstallation den 11 oktober 2019 valde jag att prata om informationssökning och kritiskt tänkande. Det är en del av det jag forskar om och dessutom något som många kan relatera till. Jag problematiserar också den vardagliga användningen av ordet *källkritik*, och tar i korthet upp varför den frekventa användningen av verbet *googla* kan vara bekymmersam.

Hur talet om källkritik kan motverka sitt syfte

Vi lever i ett samhälle som blir mer och mer digitaliserat och att söka information på nätet har blivit grundläggande kunskap för en samhällsmedborgare. I det sammanhanget pratas väldigt mycket om hur viktigt det är med *källkritik*. Det är drygt 22 år sedan jag började studera området och vid den tiden var det många lärare som inte alls var hemma på digitala medier. Det började finnas en del barn och unga som hade haft möjlighet att lära sig en del, och i takt med skolans digitalisering växte det fram en idé om att eleverna kunde bidra med den digitala kompetensen ”för de kunde ju allt” medan lärarna skulle bidra med sin kompetens – t.ex. det som i dagligt tal kallas källkritik.

När vi upprepar ett ord som källkritik utan att fördjupa innebörden, finns en risk att det för många bara kommer att handla om vem som publicerat vad, och ifall vi kan tro på den personen eller organisationen. Dimensionen att det handlar om mer än rätt eller fel riskerar att försvinna. Jag har intervjuat och diskuterat ämnet med många lärare, förskollärare och studenter och många talar om källkritik i termer av att veta vad som är rätt och/eller fel. Generellt sett är detta sätt att tala om källkritik något som ökat på senare år i ljuset av ”fake news”.

Under flera år följde jag elever som fått möjlighet att utveckla sin informationssökningskompetens. Det var alltifrån förskoleklass till grundskolans årskurs 9 (t.ex. Enochsson, 2001; 2004; 2005b; 2007). Det eleverna menade behövs för att vara bra på att söka information på nätet var att ha ett språk, kunna hantera tekniken rent praktiskt, känna till olika sätt att söka, känna till söktjänstfunktioner, kunna ställa upp mål och att ha ett kritiskt förhållningssätt till det vi möter på nätet. De yngsta fokuserade mest på språket och praktiska aspekter av tekniken och ju äldre eleverna blev, desto större tonvikt lades på det kritiska förhållningssättet (t.ex. Enochsson, 2005a; 2007). Inbegripet i hela konceptet fanns att ”kunna något om det en söker om”. Såväl EU:s ramverk för digital kompetens (Carretero, Vourikari & Punie, 2017), som är en av åtta nyckelkompetenser för medborgare, som informationssökningsforskare (t.ex. Bruce, 1997; Eisenberg & Berkowitz, 1992; Kuhlthau, 1993; Limberg, 1998) säger i princip samma sak.

Alla kompetenser är delar av en helhet och det går alltså inte att separera det ena från det andra, och det är det som gör det komplicerat med synsättet att en person kan bidra med den tekniska kompetensen och en annan med det kritiska tänkandet, som nämndes ovan. Det är möjligt att tänka sig motsvarande situation vad gäller bilkörning om en person kan hantera bilen, men inte kan några som helst trafikregler (inte ens vilken sida bilen ska framföras på). Denna person ska då samarbeta med en person som kan alla trafikregler, men inte vet något om vad det innebär att köra bil, t.ex. vrida

på ratten, sakta ner. Fundera på hur kommunikationen mellan dessa personer skulle te sig vid stadskörning. Det är förmodligen möjligt, men svårt.

För att se inte bara elever vars lärare arbetade medvetet med informationssökning, utan också mer generellt hur elever sökte information i skolmiljö, utvecklade jag ett test för att ta reda på vad niondeklassare kunde. Det utgick från ett redan existerande test och mitt jobb blev att översätta till svenska och kontextualisera det, dels för svenska förhållanden, dels för gruppen 16-åringar. Det gjordes under ett läsår med hjälp av elever och lärare på en skola som sedan inte deltog i själva huvudstudien, som sedan genomfördes på andra skolor i olika kommuner (Enochsson, 2019).

Testet inleddes med att eleverna fick uppskatta hur bra de var på att söka information på en femgradig skala, och deras skattningar låg i nivå med nationell statistik (t.ex. Internetstiftelsen, 2019; Skolverket, 2016) som vid den här tiden visade att c:a 85% av svenska tonåringar tycker att de kan söka information på nätet – idag är den siffran 90%. De undersökningarna baseras, likt inledningsfrågan, på självskattning, vilket är ett problematiskt mått, då personer med lite kunskap tenderar att överskatta sin förmåga (Kruger & Dunning, 1999). Testet innehöll sedan 9 uppgifter att lösa, och för att klara dem var det nödvändigt att kunna hantera den digitala enhet de hade, vilket för många var otroligt svårt. Det bör tilläggas här att på flera av skolorna hade eleverna haft sin egen digitala enhet under tre år och alltså god möjlighet att träna. Det lättaste var att hitta information i en lång text som de blivit guidade till via skrivna instruktioner. Det var tydligt att de hade tränat på att söka ut specifik information i längre texter – till skillnad från hur de kunde spara ner en PDF eller hålla flera tabbar öppna samtidigt i en webbläsare. På en skola lät rektor hela kollegiet genomföra samma test som niondeklassarna fick. Då stod det klart varför eleverna hade problem, för hur ska lärare, som själva inte kan hantera tekniken, kunna guida eleverna? Detta är bara ett konstaterande och jag vill poängtera att ingen skugga ska falla över lärarna.

Det fanns också andra saker som var problematiska: (1) Att välja lämpligt söksätt. De flesta kände inte till andra söksätt än att skriva in det de sökte direkt i Google Sök, vilket blev komplicerat när det till exempel handlade om att de skulle söka efter regler för arbetstider för en 16-åring. Det var betydligt lättare för de elever som gick direkt till Arbetsmiljöverkets eller en fackförenings webbplats och sökte vidare därifrån. (2) Flertalet hade svårt att variera sina söktermer när de inte hittade det de ville på första träffen, (3) och i Google användes långt ifrån alla funktioner (exempelvis kartor). Att söka med bilder var i det närmaste okänt. Söktjänsternas algoritmer, som baseras på tidigare sökningar, var ytterligare en sak som ställde till det (Enochsson, 2019). Detta är en anledning till att termen *källkritik* av informationssökningsforskare föreslagits bytas ut mot *sökekritik* (Sundin & Haider, 2016).

En uppgift handlade om att förklara varför två forskare kommit till helt olika slutsatser angående skärmtid. I uppgiften fanns länkar till två texter, båda skrivna av erfarna

forskare som skriver om barns skärmtid, men har dragit helt olika slutsatser. En text var publicerad på SVT och den andra på Svenska Dagbladets webbplats. Eleverna skulle argumentera för hur kan det kunde komma sig och svara på frågan om någon av dem var mer trovärdig än den andre. De ombads argumentera för eller emot och det poängterades att de inte behövde välja sida.

Det var här det började märkas att källkritik för de flesta elever mest blivit en checklista som handlade om att kolla webbadressen för att se vem som äger domänen. Trots uppmaningen var det ändå många som valde sida och några argumenterade att SVT eller Svenska Dagbladet var mer pålitlig som källa än den andra. Något måste vara rätt och något måste vara fel. Det faktum att detta handlar om att ha olika perspektiv på världen anförde bara en handfull av eleverna.

Testets sista uppgift var svår och att många inte genomförde den kan bero på att de redan tröttnat, men det intressanta är att några faktiskt arbetade med uppgiften. Av dem var det enstaka personer som klarade att argumentera – oavsett om de hittat ett rimligt svar på frågan eller inte. Uppgiften löd:

En person behöver tränings skor.

Personen vill gärna värna om miljö och människor, men behöver också bra dämpning i sulan. Följande ska tas hänsyn till (den ordningen):

1. Barnarbete ska undvikas
2. Miljö på tillverkningsorten (bra arbetsmiljö för dem som tillverkar)
3. Dämpad sula (bra dämpning)

Rangordna de tre (namngivna) skor som du anser vara bäst för personen och ange källor som du anser är trovärdiga.

Flera argumenterade utifrån sina personliga preferenser och här fick även lärargruppen problem. Det mest överraskande svaret kom från den lärare som svarade att hen hittat information på en av märkenas webbsidor att de värnar om arbetsmiljön i sina fabriker. Överraskande just därför att det var en lärare. Det kan tilläggas att det inte var samma märke som förordades av organisationer som jobbar med mänskliga rättigheter. Det här handlar om en annan typ av källkritik. Det är viktigt att ”kunna något om det en söker om”, som eleverna i mina studier uttryckte det. Här behövs kunskaper om hur den kommersiella världen fungerar, och vilka som kan tänkas granska den, för att hamna rätt.

Det stora resultatet i denna senaste studie handlar ändå inte om i vilken utsträckning eleverna klarade av att lösa dessa två sista uppgifter. Långt innan dess hade flertalet elever fastnat i andra typer av problem, som många inte tror är ett problem för dagens 16-åringar. Det första är att ungefär hälften av deltagarna inte alls kunde hantera sin digitala enhet och på grund av detta fick stora svårigheter att lösa uppgifterna. Det andra är att källkritik reducerats till en checklista. Användningen av begreppet

källkritik leder tanken till att granska källan, vilket är viktigt, men det är lika viktigt att granska vad systemet gör med sökningen. Att oftare tala om *sökekritik* kan vara ett steg i att få syn på detta (Enochsson, 2019; Sundin & Haider, 2016). Det tredje problemet är att så få kände till andra söksätt utöver att skriva in ord i Google Sök. Det finns en risk att Google förför oss med sin användarvänlighet. För att indikera att informationssökning på nätet är långt mer än att skriva in en sökterm i Google, går det att prata om att söka information i stället för att använda verbet googla.

I takt med att det blir lättare att söka information blir det också viktigare att höja kompetensen inom området. Det är viktigt att bredda förståelsen för vad det innebär att kunna söka information på nätet och att kunna hantera digitala enheter är en integrerad del i sökprocessen.

Och det finns hopp. Det jag har sett i alla studier, är att barn som får guidning och tillräckligt med skärmtid, så de hinner reflektera över det de gör och har möjlighet att diskutera det, lär sig hantera informationsflödet. Guidning innebär både att visa, men inte minst också att diskutera och att ta sig den tiden, så barn och elever får möjlighet att utveckla ett kritiskt tänkande. Det finns ingen quick-fix, så det gäller att börja i tid. Lärare behöver också få möjlighet att lära sig det som behövs för att bli kunnig inom informationssökning på nätet, så att de kan fungera som de guider och samtalspartners eleverna behöver.

Referenser

- Bruce, C. (1997). *The seven faces of information literacy*. Adelaide: Auslib Press.
- Carretero, S., Vourikari, R. & Punie, Y. (2017). *DigComp 2.1. The digital competence framework for citizens: with eight proficiency levels and examples of use*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Eisenberg, M. & Berkowitz, R. (1992). Information problem-solving: the big six skills approach. *School Library Media Activities Monthly*, 8(5), 27–29, 37, 42.
- Enochsson, AnnBritt (2005a). *Barns Internetsökning i skolan*. I Vetenskapsrådet *Utbildningsvetenskap 2005: Resultatdialog och framåtblick* (Vetenskapsrådets Rapportserie 2005:13) (pp. 55–60). Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Enochsson, AnnBritt (2007). *Internetsökningens didaktik*. Stockholm: Liber. (Uppdaterad version av kapitel 10, november 2018)
- Enochsson, AnnBritt (2001). *Meningen med webben: En studie om Internetsökning utifrån erfarenheter i en fjärdeklass*. (Karlstad University Studies 2001:7). Doktorsavhandling i Pedagogik, Karlstad: Karlstads universitet.
- Enochsson, AnnBritt (2004). Söka, hitta och kritiskt granska. I M. Ullström (Red.) *Söka för att lära* (pp. 69–83). Lund: Bibliotekstjänst.
- Enochsson, Ann-Britt (2019). *Teenage pupils searching for information on the Internet*. *Information Research (Proceedings ISIC 2019) 24(1)* [online].

- Enochsson, AnnBritt (2005b). The development of children's Web searching skills: A non-linear model. *Information Research* [online], 11(1).
- Internetstiftelsen (2019). *Svenskarna och internet 2019*. Stockholm: Internetstiftelsen.a
- Kruger, J. & Dunning, D. (1999). Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1121–1134. doi:10.1037/0022-3514.77.6.1121
- Kuhlthau, C. (1993). *Seeking meaning: A process approach to library and information services*. Norwood, NJ: Ablex.
- Limberg, L. (1998). *Att söka information för att lära: En studie av samspel mellan informationssökning och lärande*. Göteborg: Göteborg universitet.
- Skolverket (2016). IT-användning och IT-kompetens i skolan: Skolverkets IT-uppföljning 2015. Stockholm: Skolverket.
- Sundin, O. & Haider, J. (2016). *Sökekritik och algoritmers synlighet*. Stockholm: Skolverket.

Extramaterial om informationssökning

På författarens webbplats finns länkar till de flesta texter:

<https://enochsson.hotell.kau.se>

- Enochsson, AnnBritt (2007). Sant eller falskt på nätet: Tonåringar resonerar om kritisk granskning. I U. Palménfelt (Red.), *Börn og Kultur - I samfunn? (Vol. 2)*.
- Enochsson, AnnBritt & Moll, Birgitta (2005). Informationssökning gav sexåringar lust att läsa. *Datorn i utbildningen*, 2005(3), pp. 6–9.
- Enochsson, AnnBritt (2005). A gender perspective on Internet use: Consequences for information seeking on the net. *Information Research* [online], 10(4).
- Enochsson, AnnBritt (2004). Internet seeking and motivation for learning to read. *Learning for Innovation in Technology Education (Vol. 1)* (pp. 178-188), Brisbane: TERC2004.
- Enochsson, AnnBritt (2004). Children's Models of the Internet. *Information Technology in Childhood Education Annual*. 2004(1), 5–23.
- Enochsson, AnnBritt (2003) *Att förhålla sig kritisk: Reflektioner efter möten med Bergsskolans elever och personal*. Rapport från ett utvecklingsprojekt, Skoldialogen, Stockholm: KK-stiftelsen.
- Enochsson, AnnBritt (2003). Seen through other eyes: Children's abilities to find information on the net. *Tidsskrift for Børne- og Ungdomskultur*, 2003(46), 87-98.
- Enochsson, AnnBritt (2001). Children choosing web pages. *The New Review of Information Behaviour Research - Studies of information seeking in context*, 2(2), 151–165.
- Enochsson, AnnBritt (2001). Internetsökning i en fjärdeklass. *Utbilder*, 2001(3/4).
- Enochsson, AnnBritt (1998). En levande lärobok: Internet i ett undersökande arbete. *Utbilder*, 1998(5).
- Enochsson, AnnBritt (1998). Informationssökning på Internet. *Human IT*, 1998(4).